

PERSPECTIVA

LEGNICKIE STUDIA TEOLOGICZNO-HISTORYCZNE

Rok XXII 2023 nr 2 (43) s. 62-74

MARCIN FANKANOWSKI*

„JA” WOBEC WOJNY – REMINISCENCJE BIOGRAFICZNO-POKOLENIOWE**

“ME” IN THE FACE OF WAR –
BIOGRAPHICAL AND GENERATIONAL REMINISCENCES

Abstract: The author attempts to present the transformations in the attitudes towards war among individuals from the generation raised in the People’s Republic of Poland (PRL), influenced by the slogan of “inhabiting a continent without wars”, as well as the impact of war on various aspects of life when it appears in geographical and psychological proximity. The considerations are illustrated with examples from everyday life and the results of social opinion research. The author’s thesis is: war defines the life of individuals during wartime, even if they are not direct participants.

Keywords: war, “me” in the face of war, the proximity of war, public opinion.

Dlaczego autor podjął problem „ja” wobec wojny? Gdyż dane mu jest znać z introspekcji kategorię ludzi, których przeżycia kształtowane są w dużym stopniu – według ich bliskich i znajomych w zbyt dużym – przez wojnę. Wojnę, w której nie biorą przecież udziału, a która jest im bliska psychologicznie i która wydaje się mieć związek z wieloma – może nawet wszystkimi – sferami ich życia. Głos ten jest swego rodzaju refleksją o przemianach w ustosunkowaniu się do wojny co najmniej części z nas – pokolenia wychowanego „na kontynencie bez wojen” – i dotyka doświadczeń człowieka czasu wojny.

* Marcin Fankanowski – magister psychologii, wykładowca Uniwersytetu Wrocławskiego, ORCID: 0000-0003-3796-9619; e-mail: marcin.fankanowski@uwr.edu.pl.

** Wykład wygłoszony podczas VIII Konferencji Filozoficznej *Człowiek wobec wojny*, która odbyła się 21 marca 2023 r. na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu.

W tym miejscu potrzebne jest istotne zastrzeżenie – nie chodzi o człowieka bezpośrednio dotkniętego wojną: uchodźcę, kogoś, kto stracił bliskich, dom, swoją małą ojczyznę, dorobek całego życia. Autor przelotnie spotykał takich ludzi, jednak nie czuje się kompetentny i uprawniony do pisania o nich – mamy obecnie wiele przejmujących i fachowych relacji o bezpośrednich i pośrednich ofiarach wojny od polskich i zagranicznych reporterów i dokumentalistów, często narażających swoje życie blisko linii frontu lub w bombardowanych miastach, czasem płacących za to zaangażowanie cenę najwyższą, jak np. Mantas Kvedaravičius – słynny litewski filmowiec-dokumentalista, antropolog i archeolog (w dwu pierwszych dziedzinach zajmował się problemem ludzi bezpośrednio dotkniętych przez wojnę), absolwent Cambridge, profesor Uniwersytetu Wileńskiego, twórca filmu dokumentalnego *Mariupol* z 2016 r., który podczas kręcenia jego kontynuacji: *Mariupol: Opowieści mieszkańców z kamerą w dłoniach* został schwytany, a następnie zastrzelony przez rosyjskich żołnierzy w tymże Mariupolu wiosną 2022 r.¹

1. PRZEŻYWANIE WOJNY JAKO KONSEKWENCJA ZDOLNOŚCI DO REFLEKSJI I ABSTRAHOWANIA OD WŁASNEJ SYTUACJI

Czy człowiek musi być bezpośrednim świadkiem takich dramatów, aby wojna wpływała na jego odczucia i kształtowała go? Wszak człowiek – istota przynajmniej potencjalnie racjonalna, zdolna abstrahować od własnego miejsca, własnych potrzeb i bólu, może intencją swą sięgnąć nieco dalej niż uwarunkowania własnej egzystencji biologicznej. Proste, lecz wymownego przykładu dostarcza świadectwo wielkiego brytyjskiego myśliciela Clive’a Staplesa Lewisa, który 22 października 1939 r. wygłosił konferencję na temat *Nauka podczas wojny* skierowaną do studentów Oxfordu². Lewis poświęcił ją problemowi, z którym zmagali się we wrześniu 1939 r. jego studenci:

Jak możemy studiować, uczyć się, gdy w Warszawie świstają kule i ludzie giną na ulicach i w swoich domach?

Pytanie to miało wydźwięk zarzutu i wezwania do Czynu (pisanego przez duże C) w miejsce czynności nieco bardziej dyskretnej, niemal ukrytej, jaką jest uczenie się.

¹ Zob. *Mantas Kvedaravičius* <https://de.wikipedia.org/wiki/Mantas_Kvedaravičius> [dostęp 13.02.2023]; <https://fr.wikipedia.org/wiki/Mantas_Kvedaravičius> [dostęp 13.02.2023]; <https://lt.wikipedia.org/wiki/Mantas_Kvedaravičius> [dostęp 13.02.2023]; <https://en.wikipedia.org/wiki/Mantas_Kvedaravičius> [dostęp 13.02.2023].

² Zob. C.S. LEWIS. *Ziarna paproci i słonie*. Warszawa 1986.

1.1. USZCZEGÓLOWIENIE PROBLEMU ORAZ GRUPY, NA KTÓREJ SKUPIONA JEST UWAGA

Na tym tle można przedstawić główne przesłanie niniejszego przekazu: wojna określa życie człowieka czasu wojny, mimo że on sam w niej nie uczestniczy. Przy tym godzi się zaznaczyć, że nie chodzi tu np. o jej wpływ ekonomiczny, bo w tej obiektywistycznej dziedzinie oczywiste są zdeterminowane przez wojnę zjawiska kryzysowe, jak wzrost kosztów nośników energii i wszelkie konsekwencje z inflacją włącznie. Nas jednak szczególnie interesują tu specyficznie podmiotowe przejawy oddziaływania wojny: przeżyciowe i świadomościowe, słusznie więc może byłoby określić je jako egzystencjalne.

1.2. POKOLENIE WYCHOWANE NA „KONTYNENCIE BEZ WOJEN”, ALE Z „BRATNIĄ POMOCĄ”

Czas na kolejne zastrzeżenie: refleksje tu przedstawione nie aspirują do rangi uniwersalnych – wszak nie było ponoć roku w dziejach ludzkich cywilizacji, w którym nie toczyłaby się jakaś wojna. Tak więc istotnie skażone one są lokalnością – optyką mieszkańca Europy, a dokładniej Europy Środkowej, z pokolenia, dla którego II wojna światowa jest nieznanym z osobistego doświadczenia odniesieniem historycznym. Autor należy do pokolenia, które dzieciństwo i wczesną młodość przeżyło w PRL-u. Odkąd osoby z tego pokolenia zaczęły uzyskiwać jaką taką świadomość, do ich dusz sączyły się oznajmienia typu: „Już przeszło 25 lat w Europie bez wojny”, „30 lat w Europie bez wojny”, 35..., 40 lat... – a w pamięć zapadały obrazy transmitowanych w telewizji uroczystych parad wojskowych na Placu Defilad w Warszawie, organizowanych z okazji Narodowego Święta Zwycięstwa i Wolności obchodzonego 9 maja

[...] celem upamiętnienia po wsze czasy zwycięstwa Narodu Polskiego i Jego Wielkich Sprzymierzeńców nad najeźdźcą germańskim, demokracji nad hitleryzmem i faszyzmem, wolności i sprawiedliwości nad niewolą i gwałtem [...], jako dzień zakończenia działań wojennych³

– jak głosił dekret Krajowej Rady Narodowej, której przewodził prezydent KRN Bolesław Bierut. W latach schyłkowych PRL-u, zapewne ze względu na błąd historyczny zawarty we wspomnianym dekrete KRN (przynajmniej dla krajów, w których obowiązuje czas środkowoeuropejski – zapis o działaniach wojennych był prawdziwy dla strefy czasu moskiewskiego), a być może także ze względu na pompatyczny styl typowy dla powojennych władców i antyniemiecki wydźwięk –

³ Dekret z dnia 8 maja 1945 o ustanowieniu Narodowego Święta Zwycięstwa i Wolności. Dz.U. z 1945 r. nr 21 poz. 116. <<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19450210116/T/D19450116L.pdf>> [dostęp 13.02.2023].

dekretu KRN nie cytowano, a tłumaczono, że 9 maja świętujemy upamiętnienie pierwszego dnia pokoju. Godzi się zauważyć, że w stanie wojennym w 1982 r. przywrócono 9 maja jako dzień wolny od pracy (po przerwie od 1951 r.) i takim on był do 1989 r., zapewne dla zaakcentowania zwycięstwa *demokracji i wolności* oraz tego, że w Polsce i wokół Polski nie ma wojny. Propagandowość tego przekazu była oczywista – pełna jego treść w intencji nadawców zawierała dopowiedzenie: „dzięki socjalizmowi, bo socjalizm to pokój”. W istocie były to też komunikaty fałszywe: pomijając w historycznym katalogu wydarzeń polityczno-militarnych pewne fakty, starano się je dewaluować – umniejszano ich zasięg, ilość ofiar i znaczenie historyczne – oraz redefiniować – fałszywie przedstawiono motywy i cele każdej ze stron konfliktów oraz kategorię, do której wydarzenia te należały. A należała do nich np. zbrojna interwencja Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w 1968 r. (Operacja Dunaj) i – przede wszystkim – krótkotrwały, lecz bardzo krwawy szturm armii radzieckiej na nieprzygotowany do obrony Budapeszt w listopadzie 1956 r. – przypomnijmy: szturm na stolicę kraju neutralnego, którego legalne władze pod presją węgierskiego społeczeństwa ogłosiły wystąpienie z Układu Warszawskiego. Oficjalnie były to akty „bratniej pomocy w tłumieniu kontrrewolucji, w zaprowadzaniu porządku” – używane w nazwach eufemizmy służyły ukryciu esencji owych aktów militarnych, którą stanowiła służąca egoistycznym interesom wielokrotnie silniejszego najeźdźcy inwazja militarna, a więc asymetryczna wojna.

Na marginesie trudno nie skonstatować powinowactwa wymazywania z dziejów militarnych tych epizodów wojennych z miejscem wojny w pewnym wspólnym dyskursie ideologicznym – współczesnym, ale – jak się okazuje – nie nowym, bo w materii konceptualizacji wojny wykazującym nawet nie pokrewieństwo, a wręcz tożsamość z dyskursem komunistycznym i radzieckim. Tam była bratnia pomoc, tu operacja specjalna; nie było tam i nie ma tu żadnej wojny, bo jej wywołanie zarezerwowane jest w tym dyskursie dla „niemieckich faszystów i zachodnich imperialistów oraz ich sługusów i pogrobowców” – mamy tu ewidentną redefinicję pojęcia będącego w centrum naszego zainteresowania, ignorującą jego znaczenie denotacyjne. Trzeba przyznać, że dawniejsze autokracje, przy często podobnym uzasadnianiu własnej agresji – obrona mniejszości, w istocie obrona najżywoźniejszych interesów narodu i państwa, atak wyprzedzający na przygotowującego agresję przeciwnika – z większą szczerością do wojen się przyznawały.

Wracając do głównego wątku – znaczenie propagandowe sytuacji „braku wojny”, więc w tamtych realiach z konieczności mijające się z prawdą, uosabiał program telewizyjny redaktora Ryszarda Wojny (*nomen omen!*) – członka KC PZPR⁴, który po protestach w Radomiu i Ursusie w 1976 r. w swojej audycji instrumentalnie przypominał, że „najgorszy rok pokoju jest lepszy niż najlepszy rok wojny” –

⁴ Zob. *Wojna Ryszard*. <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Wojna-Ryszard;3997511.html>> [dostęp 13.02.2023].

co w kontekście bieżących wydarzeń dla wielu środowisk brzmiało jak groźba, dlatego też Polacy z satysfakcją komentowali ten program: „nigdy więcej Wojny”⁵. Zauważmy, że kłamstwo tysięcy razy powtarzane, chociaż nie staje się prawdą – wbrew opinii klasyków propagandy – to jednak wpływa na treści przeżyć.

1.3. PANDEMONIUM LAT 90. XX W. WYDARZENIA W EUROPIE PO „KOŃCU HISTORII” – POŻEGNANIE „TABU WOJNY” NA „KONTYNENCIE BEZ WOJEN”

Kolejne przystanki na drodze wychodzenia ze stanu zamieszkiwania na „kontynencie bez wojen” przedstawiciela charakteryzowanego pokolenia to m.in. interwencja radziecka na Litwie – wówczas już od dziewięciu miesięcy państwo *de iure* poza ZSRR – masakra ludności cywilnej pod wieżą telewizyjną i parlamentem 13 stycznia 1991 r., atak Jugosłowiańskiej Armii Ludowej na Słowenię (autor pamięta, jak 29 czerwca 1991 r., stojąc na przystanku tramwajowym, z przejściem czytał na pierwszej stronie czyjeś gazety przez ramię jej właściciela, że lotnictwo jugosłowiańskie zbombardowało lotnisko w Słowenii) i wojna w Chorwacji – jej akcent początkowy – 87-dniowe oblężenie Vukowaru (najdłuższe od oblężenia Berlina w 1945 r., jak wówczas zaznaczano) zakończone pogromem ludności cywilnej i jeńców oraz całkowitą eksterminacją pacjentów i personelu szpitala – mocno stymulowało przeżycia.

Interwencja radziecka na Litwie – choć pod względem liczby ofiar i skali została wkrótce przycmiona przez następujące po niej wydarzenia – z racji bliskości geograficznej i psychologicznej (związki kulturowo-historyczne) mocno oddziaływała na życie społeczne w Polsce – np. jedna z inicjatyw wsparcia Litwy zrodziła się na spotkaniu opłatkowym społeczności akademickiej Wrocławia z kard. Henrykiem Gulbinowiczem w styczniu 1991 r.⁶ Specyfikę napięcia panującego w Wilnie obrazuje to, że przez ponad osiem miesięcy (do puczu Janajewa w sierpniu 1991 r.) funkcjonowały znajdujące się niemal przy jednej ulicy (Alei Giedymina) w odległości 500 m od siebie, oddzielone betonowymi barykadami, zasiekami i rowami przeciwczołgowymi, dwa wrogie sobie ośrodki: rząd i parlament Republiki Litewskiej oraz siedziba KGB, będąca rzeczywistym centrum władz okupacyjnych⁷. W epicentrum tamtejszych wydarzeń znalazła się także liczna społeczność polska. O ile posłowie polscy w parlamencie litewskim i zarząd Związku Polaków na Litwie poparli niepodległość, to samorządy, a zwłaszcza przewodniczący Rady

⁵ Autor opiera się tu na pamięci własnej i swoich rozmówców.

⁶ Autor opiera się tu na własnym uczestnictwie we wspomnianym wydarzeniu.

⁷ Autor opiera się tu na ówczesnych doniesieniach medialnych oraz własnych rozmowach z uczestnikami i świadkami wydarzeń, a także wnikliwej penetracji miejsc, w których zaszły wspomniane wydarzenia.

Rejonu Solecznickiego, opowiedziały się za władzą radziecką, co na lata dodatkowo skomplikowało i tak trudne relacje społeczności polskiej z państwem litewskim⁸.

W 1992 r. rozpoczęła się pełna aktów ludobójstwa, idącego w co najmniej dziesiątki tysięcy ofiar, wojna w Bośni wraz z krwawym oblężeniem Sarajewa, trwającym niemal cztery lata (3 lata, 10 miesięcy i 24 dni). Przy okazji wspomnianych wojen w latach 90. XX w. autor zaobserwował na sobie, własnym otoczeniu i reakcjach mediów zjawisko, o którym donosił np. w książce *Człowiek – istota społeczna* znany amerykański psycholog społeczny Elliot Aronson. W tej napisanej na początku lat 70. XX w. pracy autor przedstawia spadek wrażliwości społeczeństwa na doniesienia wojenne na przykładzie już wówczas historycznym. Zacytujmy:

W czasie wojny domowej w Hiszpanii, 30 sierpnia 1936 r., jeden samolot zbombardował Madryt. Było kilku poszkodowanych, lecz nikt nie został zabity. Wiadomość, że gęsto zaludnione miasto zostało zaatakowane z powietrza, wstrząsnęła światem do głębi. Artykuły wstępne w gazetach na całym świecie dawały wyraz powszechnej zgrozie i oburzeniu obywateli. Zaledwie 9 lat później amerykańskie samoloty zrzuciły bomby atomowe na Hiroszimę i Nagasaki. Ponad sto tysięcy ludzi zostało zabitych, a niezliczone tysiące odniosły ciężkie obrażenia. Wkrótce potem badania ankietowe wykazały, że tylko 4,5% Amerykanów uważało, iż nie należało użyć tej broni; jest natomiast zdumiewające, że aż 22,7% sądziło, iż Stany Zjednoczone powinny były użyć znacznie więcej tego typu bomb, zanim dano Japonii szansę poddania się⁹.

Otwarte pozostaje dla każdego z nas zastanowienie się, jakie uczucia i myśli budzą w nim kolejne doniesienia z wojny. Co do autora jest on świadom, że – zgodnie z prawem nowości – bardziej bulwersowało go doniesienie o zbombardowaniu lotniska w Słowenii w czerwcu 1991 r. niż relacje o coraz to nowych masakrach na ulicach i placach Sarajewa w latach 1992-1995, ale wówczas doniesienia wojenne z Bośni były już od paru lat codziennością, a wśród nich te o obozach koncentracyjnych i zbrodniach masowych na cywilach, jak rozstrzelanie lub zabicie granatami w „strefie bezpieczeństwa” w Srebrenicy za jednym tylko razem od 7 do 8 tys. bezbronnych bośniackich mężczyzn i chłopców w wieku od 15 do 77 lat¹⁰. A wszystko w ciągu trzech do sześciu lat po obwieszczeniu w 1989 r. przez Francisa Fukuyamę „końca historii” oraz nastania ery pokoju i współpracy, zwłaszcza w cywilizacji euroatlantyckiej.

⁸ Zob. M.M. KOSMAN. *Polacy na Litwie wobec odrodzenia państwowości litewskiej*. <<https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/7282/Polacy%20na%20Litwie%20wobec%20odrodzenia%20pa%C5%84stwowo%C5%9Bci%20litewskiej.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [dostęp 4.03.2023].

⁹ E. ARONSON. *Człowiek – istota społeczna*. Warszawa 1995 s. 18.

¹⁰ Zob. *Tragedia w Srebrenicy*. Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie. <https://www.unic.un.org/pl/jugoslavia/index.php?id=tragedia_w_srebrenicy> [dostęp 11.03.2023].

2. WSPÓŁCZESNOŚĆ – WOJNA A NASZE ŻYCIE

Po pandemonium lat 90. XX w., gdy definitywnie przełamane zostało „tabu wojny” na „kontynencie bez wojen” – notabene już w latach 90. XIX w. ogłoszono Europę kontynentem bez wojen i stan ten trwał lat kilkanaście (I wojna bałkańska: październik 1912 r., Wielka Wojna, czyli I wojna światowa – lipiec 1914 r.) – jak się wydawało, żadna nowa jakość nie mogła się już wydarzyć w wymiarze „bycia mieszkańcem kontynentu pokojowego vs. kontynentu wojennego”, bo przecież chyba nie obok nas...

Ale jest, wydarzyła się. I chociaż, jak piszą socjologowie i publicyści, występują w społeczeństwie objawy spowszednienia wojny, to nikt nie może od niej uciec. Nie jest czymś dalekim i abstrakcyjnym, ale bliskim i konkretnym. Nie powoduje lęku przed czymś nieznanym, ale strach przed konkretnymi zagrożeniami, wyzwała także masowe odruchy zaangażowania – i to u przedstawicieli wszystkich pokoleń, bez względu na ich stopień zaznajomienia z wojną czy też doświadczenia wojny.

2.1. EWOLUCJA POSTAW WOBEC WOJNY SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO I SPOŁECZEŃSTW ZACHODU W MIARĘ TRWANIA WOJNY NA UKRAINIE W ŚWIETLE BADAŃ OPINII SPOŁECZNEJ

W świetle badań CBOS wygląda to tak: na pytanie: „Czy Pana(i) zdaniem wojna na Ukrainie zagraża bezpieczeństwu Polski?” w miarę jej trwania coraz mniejszy procent badanych udzielał odpowiedzi: „Zdecydowanie tak”: w marcu 2022 r. – 47%, w kwietniu – 42%, w maju 29%¹¹. Przy okazji godzi się zauważyć, że według badań tego samego ośrodka poziom deklaracji niesienia pomocy Ukraińcom – badanie zrealizowane od 2 do 12 maja 2022 r. – nie był zróżnicowany w zależności od poglądów politycznych i pozostawał zbliżony wśród prawicy, centrum i lewicy (54, 57 i 56%)¹² – co wraz innymi danymi i obserwacjami skłania do wniosku, że stosunek Polaków do tej wojny i jej ofiar – w tym uciekinierów przed wojną – należy do wyjątkowych fenomenów zgodności ponad podziałami.

Z badania przeprowadzonego przez Associated Press-NORC Center for Public Affairs Research w marcu 2022 r. (na początku rosyjskiej inwazji) wynika, że 88% Amerykanów obawiało się użycia przez Rosję broni jądrowej – w tym 60% było „bardzo” lub „skrajnie” zaniepokojonych tym, że Rosja użyje jej w Ukrainie,

¹¹ Zob. A. KRUSZYŃSKA. *Sondaż CBOS: 73 procent Polaków obawia się, że wojna na Ukrainie zagraża bezpieczeństwu Polski*. <<https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1220705%2Csondaz-cbos-73-procent-polakow-obawia-sie-ze-wojna-na-ukrainie-zagraza>> [dostęp 13.02.2023].

¹² Zob. *tamże*.

81% – że w innym europejskim kraju i 75% – że przeciwko USA¹³. Równocześnie jednak 68% popierało nałożenie sankcji (w większości także za cenę uderzenia w amerykańską gospodarkę), 64% – dostawy broni na Ukrainę, a 67% – przyjęcie uchodźców. W sondażu Reuters/Ipsos, przeprowadzonym 26 kwietnia 2022 r., 73% Amerykanów poparło amerykańskie starania o zaopatrzenie Ukrainy w broń¹⁴, i to mimo że tego samego dnia szef MZS Rosji ostrzegł, że Zachód nie powinien lekceważyć podwyższonego ryzyka konfliktu nuklearnego¹⁵. Nie bez znaczenie jest tu motyw natury moralnej – jak zauważają autorzy badań – powszechny wzrost poparcia dla wsparcia Ukrainy nastąpił w kwietniu po ujawnieniu zbrodni w Buczy (zaczęto ją odkrywać po wycofaniu się wojsk rosyjskich 29 marca 2022 r.)¹⁶. Z sondażu z 5 października 2022 r., przeprowadzonego również przez Reuters/Ipsos, wynika, że prawie 3/4 Amerykanów (dokładnie 73%) twierdzi, że Stany Zjednoczone powinny nadal wspierać Ukrainę, pomimo rosyjskich gróźb użycia broni nuklearnej¹⁷. Na tak samo wysokie poparcie społeczeństwa amerykańskiego powołuje się np. rosyjski emigracyjny politolog Andriej Piontkowski, twierdząc w wywiadzie przeprowadzonym w związku z rocznicą ataku z 24 lutego 2022 r., że w ciągu roku od wystąpienia pełnoskalowej inwazji zarówno w umysłach polityków, jak i – co istotniejsze – w społeczeństwach z powodu dostrzeżenia zbrodni popełnionych przez najeźdźców na Ukrainie zaszły ogromne, nieodwracalne zmiany, czego wyrazem są wspomniane postawy tradycyjnie obojętnych na politykę zagraniczną Amerykanów¹⁸.

Z przeprowadzonego w grudniu 2022 r. (na reprezentatywnej próbie 13 300 obywateli UE) sondażu instytutu badania opinii publicznej „eupinions” Fundacji

¹³ Zob. Sondaż: większość Amerykanów chce ostrzejszej postawy wobec Rosji, choć obawia się wojny jądrowej. <<https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1134734%2Csondaz-wiekszosc-amerykanow-chce-ostrejszej-postawy-wobec-rosji-choc>> [dostęp: 28.03.2023].

¹⁴ Zob. J. LANGE. *Three in four Americans back arms shipments to Ukraine – Reuters/Ipsos*. <<https://www.reuters.com/world/three-four-americans-back-arms-shipments-ukraine-reutersip-sos-2022-04-26/>> [dostęp: 18.02.2023].

¹⁵ Zob. R. POPESKI. *Russia's Lavrov: Do not underestimate threat of nuclear war*. <<https://www.reuters.com/world/russia-says-western-weapons-ukraine-legitimate-targets-russian-military-2022-04-25/>> [dostęp: 19.02.2023].

¹⁶ Zob. Sz. ZARĘBA, M. PIECHOWSKA. *Masakra w Buczy. Rosyjskie zbrodnie na Kijowszczyźnie*. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. <<https://www.pism.pl/publikacje/masakra-w-buczy-rosyjskie-zbrodnie-na-kijowszczyznie>> [dostęp: 28.02.2023]; A. ŁABUSZEWSKA. *Zbrodnia w Buczy: jak kłamię rosyjska propaganda*. <<https://www.tygodnikpowszechny.pl/zbrodnia-w-buczy-jak-klamie-rosyjska-propaganda-172905>> [dostęp: 28.02.2023].

¹⁷ Zob. P. ZENGERLE. *Three in four Americans say U.S. should support Ukraine despite Russian threats, Reuters/Ipsos poll shows*. <<https://www.reuters.com/world/europe/three-four-americans-say-us-should-support-ukraine-despite-russian-threats-2022-10-05/>> [dostęp: 19.02.2023].

¹⁸ Zob. M. TSIPSIURA. *„W bunkrze Putina doszło do przewrotu”. Ekspert przewiduje mafijną wojnę w Rosji*. <<https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/w-bunkrze-putina-doszlo-do-przewrotu-ekspert-o-kulisach-walki-o-wladze/hpzs7w>> [dostęp: 27.02.2023].

Bertelsmanna – reprezentatywnego dla całej UE – wynika, że 61% Europejczyków jest przekonanych, że Ukraina wygra wojnę z Rosją, a 68% ankietowanych zgodziło się z twierdzeniem, że rosyjska agresja jest atakiem na całą Europę (w Niemczech zwycięstwa Ukrainy oczekuje 55% obywateli)¹⁹. W tym samym sondażu duży procent ankietowanych Europejczyków wyraża pogląd, że rosyjska napaść dotyczy także ich osobiście, ponieważ jest zwrócona przeciwko całej Europie – w Polsce twierdzi tak 79%, w Hiszpanii 78% (!), a nawet w Niemczech 65%. Interpretując ukazane dane oraz ich dynamikę temporalną – po drugim miesiącu wojny ustalenie się w społeczeństwach Zachodu wysokiego poparcia dla wspierania Ukrainy i utrzymywanie się go na zbliżonym poziomie przez 10 miesięcy, a także spadek w tym samym czasie odsetka respondentów deklarujących obawy przed zagrożeniem ze strony przeciwnika (Rosji) – trudno nie konkludować tego, że społeczeństwa w dużym stopniu pokonały lęk przed wojną.

2.2. DZIAŁANIA I DOŚWIADCZENIA SPOŁECZNE ZWIĄZANE Z WOJNĄ

Aktywność stymulowana przez wojnę wydaje się być transpokoleniowa, niezależna od opcji politycznych (o czym było wyżej) i niewyróżniająca żadnej grupy społecznej – w Niemczech zauważono, że poparcie dla Ukrainy rośnie wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia ankietowanych, w Polsce tego rozróżnienia nie widać²⁰. Ludzie różnych profesji angażują się wolontariacko w najróżniejszy sposób, przy czym w licznych punktach pomocy i informacji (organizowanych przez samorządy czy organizacje charytatywne i pomocowe) wśród wielopokoleniowej reprezentacji społeczeństwa dominują ludzie młodzi – od szkoły średniej do okresu wczesnej dorosłości, ze szczególnie wysoką reprezentacją studentów.

Jedną z nowych, niezbyt szeroko znanych aktywności jest służenie w roli Cyber Elfa – wolontariusza, aktywisty cybernetycznego zajmującego się m.in. ujawnianiem tysięcy fałszywych kont oraz portali informacyjnych szerzących dezinformację i starających się zniechęcić Polaków do Ukrainy i do pomagania Ukraincom²¹. Cyber Elfy to powstała w Estonii wyspecjalizowana, międzynarodowa społeczność internetowa walcząca w sieci z dezinformacją i rosyjską propagandą

¹⁹ Zob. *Sondaż: 61 proc. Europejczyków oczekuje zwycięstwa Ukrainy*. <<https://www.dw.com/pl/sonda%C5%BC-61-procent-europejczyk%C3%B3w-oczekuje-zwyci%C4%99stwa-ukrainy/a-64732248>> [dostęp 19.02.2023].

²⁰ Zob. *Wojna w Ukrainie. Sondaż: Takiego zaangażowania NATO i UE oczekują Polacy*. <<https://www.wprost.pl/kraj/11034346/wojna-w-ukrainie-sondaz-takiego-zaangazowania-nato-i-ue-oczekuja-polacy.html>> [dostęp 19.02.2023].

²¹ Zob. I. Wcisło. *Rzuciła pracę, by walczyć z rosyjskimi trollami. Została Cyber Elfem*. <<https://kobieta.wp.pl/rzucila-prace-by-walczyc-z-rosyjskimi-trollami-zostala-cyber-elfem-6754982957042272a>> [dostęp 5.04.2023].

oraz będącym jej nośnikiem trollingiem, ujawniająca stosowane taktyki psychomanipulacyjne²².

Ale nie tylko wolontariusze spotykają się w swoich działaniach z konsekwencjami wojny. Na konfrontowanie się z nimi są skazani, można rzec, liczni pracownicy administracji państwowej i samorządowej. Oczywiście, z uchodźcami w ramach działalności zawodowej spotykają się nie tylko zatrudnieni na ekspozowanych stanowiskach – mamy tu przedstawicieli służb medycznych, ratowniczych, mundurowych i porządkowych oraz zatrudnionych w ośrodkach opieki społecznej. Uciekinierów przed wojną w roli współpracowników nie mogą nie znać pracownicy placówek gastronomicznych oraz marketów, dyskontów czy sklepów osiedlowych – we Wrocławiu jest to niemal niemożliwe. W licznych instytucjach, zarówno komercyjnych, jak i np. edukacyjnych, wykonują co najmniej prace porządkowe osoby, które nierzadko były urzędnikami, ekonomistkami czy nauczycielkami w przedwojennym życiu np. w Enerhodarze, Melitopolu czy Zaporozżu. Ilustracja: nauczycielka mówi do sprzątającej w szkole od września 2022 r. uchodźczyni z Ukrainy: „Wokół pani zawsze tak wesoło, bo puszcza pani muzykę”; odpowiedź: „A co mam robić? Miałam rodzinę, miałam dom – nie mam nic, puszcza muzykę, żeby nie słyszeć własnych myśli”. Ale jeśli o szkoły chodzi, to wszyscy niemal nauczyciele mają do czynienia z uczniami – uchodźcami i ich rodzinami. Z różnych szkół można było usłyszeć od nauczycieli relację o tym, jak próbowali z nowymi uczniami nawiązać kontakt w języku rosyjskim (dotyczy to starszych nauczycieli, bo młodsi w większości go nie znają). Wielu z tych nauczycieli usłyszało odpowiedź: „Tego języka nie rozumiem i w nim mówić nie będę”. W maju 2022 r. w jednej ze szkół podstawowych w centrum Wrocławia (było w niej wówczas kilkudziesięciu uczniów świeżo przybyłych z Ukrainy) przeprowadzono próbą ewakuację. Z powodu błędnej obsługi urządzenia sterowniczego zamiast alarmu przeciwpożarowego rozległ się dźwięk alarmu przeciwlotniczego. Szkolni psycholog, pedagog oraz nauczyciele przedmiotowi nieprędko przywrócili poczucie bezpieczeństwa u kilkunastu spośród nowych uczniów, którym niechęć odświeżono traumatyczne przeżycia sprzed paru tygodni²³.

Na koniec niech wolno będzie autorowi przywołać dwie sytuacje związane z jego aktywnością zawodową:

Autor, zajmując się jako nauczyciel akademicki przygotowaniem przyszłych nauczycieli do zawodu, chodzi ze studentami na praktyki do szkół. W programie praktyki przewidzianej planem studiów nauczycielskich jest przeprowadzenie przez studenta rozmowy z uczniem. Studentka rozmawiając z ósmoklasistą

²² Zob. I. DZIECIUCHOWICZ. *Na tysiącach kont trolle zniechęcają nas do pomocy Ukraincom. Walczą z tym Cyber Elfy*. <<https://oko.press/trolle-zniechecaja-nas-do-pomocy-ukraincom-walczą-cyber-elfy>> [dostęp 19.02.2023].

²³ Informacja uzyskana przez autora od dyrektora szkoły.

pochodzącym z Ukrainy, ale od czterech lat mieszkającym we Wrocławiu i perfekcyjnie posługującym się językiem polskim – deklarującym skądinąd, że najważniejsze w życiu są dla niego pieniądze – zadaje mu pytanie: „Kogo podziwiasz, kto Ci imponuje?”. Odpowiedź ucznia: „Dla mnie dzisiaj taką osobą jest prezydent Ukrainy Zełeński. Chciał naprawić kraj, został w nim mimo wojny, choć miał możliwość się ewakuować – podoba mi się jego działanie i to, że się nie boi”. Trudno, aby identyfikując się ze swoim narodem, ten niebędący uchodźcą 14-latek nie uznał za swojego bohatera człowieka reprezentującego ten naród, którego miarą popularności jest m.in. przyznanie mu tytułu Człowieka Roku 2022 przez magazyn „Time”

[...] za udowodnienie, że odwaga może być równie zaraźliwa jak strach, za pobudzenie ludzi i narodów do zjednoczenia się w obronie wolności, za przypomnienie światu o kruchości demokracji i pokoju²⁴.

Inna grupa studentów w innej wrocławskiej szkole podstawowej na lekcji języka polskiego w klasie VIII (w grupie klasowej kilkoro uczniów z Ukrainy), na której akurat omawiano *Redutę Ordona*. Zgodna z programem analiza treści utworu spowodowała dreszcze chyba nie tylko u opiekuna studentów – nie sposób uciec od skojarzeń z bieżącymi wydarzeniami, skoro dotyczące kontekstu głównego wątku słowa Mickiewicza w czwartej zwrotce utworu mogłyby być skrótem komentarza politycznego z naszych dni (z zamianą Warszawy na Kijów).

PODSUMOWANIE

Wszystkie przytoczone tu przykłady wydają się uzasadniać stawianą przez autora tezę dotyczącą kształtowania sfery przeżyciowej ludzi czasu wojny przez tę wojnę i jej konsekwencje. U ogółu tych ludzi wojna jest – o czym świadczą cytowane badania opinii społecznej – w polu ich świadomości, u niemałej części – w okolicy nieodległej od centrum świadomości, jeśli można tak retorycznie określić lokalizację jej reprezentacji psychicznej u osób, których aktywność jest wojną stymulowana. Tak więc wojna określa życie dużej części z nas – współcześnie żyjących.

²⁴ Por. Wołodmyr Zełeński *człowiekiem roku magazynu TIME*. „Wybór był tak oczywisty jak nigdy”. <<https://www.polskieradio.pl/399/7975/artykul/3083452,wolodymyr-zeleński-człowiekiem-roku-magazynu-time-wybor-był-tak-oczywisty-jak-nigdy>> [dostęp: 20.02.2023]; Wołodmyr Zełeński *Człowiekiem Roku magazynu „Time”*. <<https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1501209%2Cwolodymyr-zeleński-człowiekiem-roku-magazynu-time.html>> [dostęp: 20.02.2023].

BIBLIOGRAFIA

- ARONSON E.: *Człowiek – istota społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1995.
- Dekret z dnia 8 maja 1945 o ustanowieniu Narodowego Święta Zwycięstwa i Wolności*. Dz.U. z 1945 r. nr 21 poz. 116. <<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19450210116/T/D19450116L.pdf>> [dostęp: 13.02.2023].
- DZIECIUCHOWICZ I: *Na tysiącach kont trolle zniechęcają nas do pomocy Ukraincom. Walczą z tym Cyber Elfy*. <<https://oko.press/trolle-zniechecaja-nas-do-pomocy-ukraincom-walcza-cyber-elfy>> [dostęp: 19.02.2023].
- KOSMAN M.M.: *Polacy na Litwie wobec odrodzenia państwowości litewskiej*. <<https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/7282/Polacy%20na%20Litwie%20wobec%20odrodzenia%20pa%C5%84stwowo%C5%9Bci%20litewskiej.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [dostęp: 4.03.2023].
- KRUSZYŃSKA A.: *Sondaż CBOS: 73 procent Polaków obawia się, że wojna na Ukrainie zagraża bezpieczeństwu Polski*. <<https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1220705%2Csondaz-cbos-73-procent-polakow-obawia-sie-ze-wojna-na-ukrainie-zagraza>> [dostęp: 13.02.2023].
- LANGE J.: *Three in four Americans back arms shipments to Ukraine – Reuters/Ipsos*. <<https://www.reuters.com/world/three-four-americans-back-arms-shipments-ukraine-reutersipsos-2022-04-26/>> [dostęp: 18.02.2023].
- LEWIS C.S.: *Ziarna paproci i słonie*. Warszawa: IW PAX 1986.
- ŁABUSZEWSKA A.: *Zbrodnia w Buczy: jak kłamie rosyjska propaganda*. <<https://www.tygodnikpowszechny.pl/zbrodnia-w-buczy-jak-klamie-rosyjska-propaganda-172905>> [dostęp: 28.02.2023].
- Mantas Kvedaravičius* <https://en.wikipedia.org/wiki/Mantas_Kvedaravičius> [dostęp: 13.02.2023].
- Mantas Kvedaravičius*. <https://de.wikipedia.org/wiki/Mantas_Kvedaravičius> [dostęp: 13.02.2023].
- Mantas Kvedaravičius*. <https://fr.wikipedia.org/wiki/Mantas_Kvedaravičius> [dostęp: 13.02.2023].
- Mantas Kvedaravičius*. <https://lt.wikipedia.org/wiki/Mantas_Kvedaravičius> [dostęp: 13.02.2023].
- POPESKI R.: *Russia's Lavrov: Do not underestimate threat of nuclear war*. <<https://www.reuters.com/world/russia-says-western-weapons-ukraine-legitimate-targets-russian-military-2022-04-25/>> [dostęp: 19.02.2023].
- Sondaż: 61 proc. Europejczyków oczekuje zwycięstwa Ukrainy*. <<https://www.dw.com/pl/sonda%C5%BC-61-procent-europejczyk%C3%B3w-oczekuje-zwyci%C4%99stwa-ukrainy/a-64732248>> [dostęp: 19.02.2023].
- Sondaż: większość Amerykanów chce ostrzejszej postawy wobec Rosji, choć obawia się wojny jądrowej*. <<https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1134734%2Csondaz-wiekszosc-amerykanow-chce-ostrzejszej-postawy-wobec-rosji-choc>> [dostęp: 28.03.2023].
- Tragedia w Srebrnicy*. Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie. <https://www.unic.un.org.pl/jugoslavia/index.php?id=tragedia_w_srebrnicy> [dostęp: 11.03.2023].

- TSIPTSIURA M.: „W bunkrze Putina doszło do przewrotu”. Ekspert przewiduje mafijną wojnę w Rosji. <<https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/w-bunkrze-putina-doszlo-do-przewrotu-ekspert-o-kulisach-walki-o-wladze/hpzs7w>> [dostęp: 27.02.2023].
- WCISŁO I., *Rzuciła pracę, by walczyć z rosyjskimi trollami. Została Cyber Elfem*. <<https://kobieta.wp.pl/rzucila-prace-by-walczyc-z-rosyjskimi-trollami-zostala-cyber-elfem-6754982957042272a>> [dostęp: 5.04.2023].
- Wojna Ryszard. <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Wojna-Ryszard;3997511.html>> [dostęp: 13.02.2023].
- Wojna w Ukrainie. Sondaż: Takiego zaangażowania NATO i UE oczekują Polacy. <<https://www.wprost.pl/kraj/11034346/wojna-w-ukrainie-sondaz-takiego-zaangazowania-nato-i-ue-oczekuja-polacy.html>> [dostęp: 19.02.2023].
- Wołodimir Zeleński Człowiekiem Roku magazynu „Time”. <<https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1501209%2Cwolodimir-zelenski-czlowiekiem-roku-magazynu-time.html>> [dostęp: 20.02.2023].
- Wołodimir Zeleński człowiekiem roku magazynu TIME. „Wybór był tak oczywisty jak nigdy”. <<https://www.polskieradio.pl/399/7975/artykul/3083452,wolodimir-zelenski-czlowiekiem-roku-magazynu-time-wybor-byl-tak-oczywisty-jak-nigdy>> [dostęp: 20.02.2023].
- ZARĘBA SZ., PIECHOWSKA M.: *Masakra w Buczy. Rosyjskie zbrodnie na Kijowszczyźnie*. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. <<https://www.pism.pl/publikacje/masakra-w-buczy-rosyjskie-zbrodnie-na-kijowszczyznie>> [dostęp: 28.02.2023].
- ZENGERLE P.: *Three in four Americans say U.S. should support Ukraine despite Russian threats, Reuters/Ipsos poll shows*. <<https://www.reuters.com/world/europe/three-four-americans-say-us-should-support-ukraine-despite-russian-threats-2022-10-05/>> [dostęp: 19.02.2023].

Streszczenie: Autor dokonuje próby prezentacji przemian ustosunkowania się do wojny osób z generacji wychowanej w PRL-u pod wpływem sloganu o „zamieszkiwaniu na kontynencie bez wojen” oraz wpływu wojny na różne sfery życia w sytuacji pojawienia się jej w bliskości geograficznej i psychologicznej. Rozważania ilustrowane są przykładami z codziennego życia i wynikami badań opinii społecznej. Teza autora brzmi: wojna określa życie człowieka czasu wojny, mimo że w niej nie uczestniczy.

Słowa kluczowe: wojna, „ja” wobec wojny, bliskość wojny, opinia społeczna.